

Atıf: Yılmaz, Ayşenur. "Irène Mélikoff'un Bektaşilik, Kızılbaşlık, Alevilik Hakkındaki Görüşleri".

Kadim Akademi SBD, 7/2 (Aralık 2023), 243-246.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1386482>

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı

Makale Başvuru Tarihi / Application Date: 05.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.12.2023

İRÉNE MÉLIKOFF'UN BEKTAŞİLİK, KIZILBAŞLIK, ALEVİLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ayşenur Yılmaz*

Mélikoff, Irène. *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik- Bektaşilik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin, İstanbul: Demos Yayınları, 2021.

"Irène Mélikoff 1917' de Petrograd'da (Saint Petersburg) doğmuştur. Babası, Azeri olan İskender Mélikoff, annesi Rus bir balerin, Eugenie Mokchanoff'tur. 1917'de Ekim Devrimi (Bolşevik İhtilali) sırasında mal varlığına el konulan ailesi önce Finlandiya'ya, daha sonra İngiltere'ye, oradan da 1919'da Fransa'ya geçerek Paris'e yerleşmiştir" (Mélikoff, 2021). Entelektüel bir ailede yetişen ana dili Rusça olan Mélikoff, babasından Türkçe'yi, İngiliz öğretmenlerden İngilizce'yi ve Fransızca'yı öğrendi. Babasının geniş ve zengin kütüphanesinden istifade eden Mélikoff, Ömer Hayyam'ı ve Sadi Şirazi'yi okuyarak yetismekte ve evlerini ziyaret eden entelektüel Azeri dostlarının etkisiyle Doğu klasikleriyle tanışmış olmaktadır. İslam araştırmacısı Louis Massignon Mélikoff'u Sufiliği araştırmaya yönlendirir. O dönemlerde Ömer Lütfi Barkan ve Fuat Köprülü ile yakın arkadaşlıkları gerçekleşir. Mélikoff, Türk destanları ile ilgilenirken mistisizmle birlikte Alevilikle tanışır ve çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırır. 1968'de Strasbourg Türk Etüdleri Enstitüsü direktörü olarak Türkoloji'ye katkı sağlar. Bununla birlikte yazar, 1970 yılından beri yayımlanmakta olan Türkoloji dergisi bünyesinde yer alan Turcica'nın da kurucusudur. "Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Araştırmalar ve Yaşayan Doğu Dilleri Bölümü'nde okudu. İlk kitabı, *Le Destan d'Umur Paşa* (Destan-ı Umur Paşa, 1954)

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Din Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi, aysenurasaf@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6353-1816>

yayımdan sonra; 1960'ta iki ciltten oluşan La Geste de Melik Danişmend (Melik Danişmend Menkıbesi) konulu çalışmasıyla 1957'de Edebiyat Doktora ünvanına hak kazandı. 1962'de Abu Muslim, le "Porte-Hache"du Khorassan dans la tradition epique turco iranienne (Türk- İran Destan Geleneğinde Horasan "Teber-dar"ı Ebu Müslim) i yayımladı. 1967'de Le Drame de Kerbela dans la tradition Turque (Türk Destan Geleneğinde Kerbela Dramı) yayımlandı. Bu tarihten itibaren çalışmalarını Bektaşî-Alevî araştırmalarına yöneltti" (Mélikoff, 2021). "Uyur İdik Uyardılar" bu uzun soluklu araştırmaların ve makalelerin derlemesi durumundadır.

Eser, on dört ana başlıktan; " I. Bektaşiler Tarikatı ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zümreler: Probleme Toplu Bakış (s. 21) , II. Aleviliğin Temelleri (s. 29) , III. Kızılbaş Problemi (s. 51) , IV. Alevî Adetleri Üzerine Notlar: Bazı Orta-Anadolu Kutlamaları Dolayısıyla (s. 77) , V. Alevîlerin Bir Âdeti Üzerine Araştırma: Musahip, "Ahiret Kardeşi" (s. 83) , VI. Anadolu'da Cemaat Dışı İslamlık: Örf-dışılık, İnanç-karışması, "Gnose" (s. 95) , VII. Bektaşî- Alevî Senkretizmini Meydana Getiren Öğeler Üzerine Araştırmalar (s. 109) , VIII. Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu (s. 129) , IX. Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri (s. 141) , X. Ahmet Yesevi ve Türk Halk Tasavvufu (s. 155) , XI. Astar-Abad'lı Fazlullah ve Hurufiliğin Azerbaycan'da, Anadolu'da, Rumeli'de Gelişmesi (s. 169) , XII. İlk Osmanlılar'ın Sosyal Kökeni (s. 183) , XIII. Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikatı: Bektaşiler Sosyal Roller ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla Bağlantıları (s. 197) , XIV. 1826'dan sonra Bektaşiler Tarikatı (s. 211) şeklinde yer alan konunun geniş çerçevesini bizlere göstermektedir " (Mélikoff, 2021) . Bu ana başlıklar içerisinde, problemlerin yerinde incelenmesi, sosyal olguları doğrudan gözlem, açıklayıcı bir çözümleme, Anadolu sufiliğinin kaynakları, Alevî-Bektaşî senkretizmini, köklerini ve etkilerini, Makedonya ve Balkanların inançları gibi konularla bizleri aydınlatmaktadır. Bununla birlikte Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Fazlullah Hurufî, Nesimi ve Hataî gibi nice ozanların şiirlerinden/nefeslerinden örnekler vererek etkileyici bir dille okurlarına başarıyla sunmaktadır.

Eser on dört ana bölüm, geniş bir kaynakça, dizin, tarihi ve kültürel değeri olan icazetname, tekkeler, dede/babalar, merasimler vb. görsellerle zenginleştirilmektedir. "Atilla Özkırmırlı'nın 'Bu Kitabın Öyküsü' başlıklı sunuşundan; makaleler okunduğunda, Irène Mélikoff'un, Alevilik-Bektaşilik olgusunu derin bir bilgi ve görgüyle değerlendirdiği; sahip olunan bir kültürün tarihsel-toplumsal sürekliliğini bilimsel verilerle saptadığı görülecektir. Artık bize düşen, onun bu çabası önünde saygıyla eğilmek ve açtığı yolda çalışmayı onu örnek alarak sürdürmektir" adlı yazısı eserin ön sayfalarında yer almaktadır. "Server Tanillî'nin 'Irène Mélikoff Üstüne' adlı yazısı; 1969 yılı, Mélikoff'un yaşamında büyük bir dönüm noktası olur. O yıl Bektaşilik üzerinde araştırmalarda bulunurken Alevî dünyası ile karşılaşır. Bir 'revolution' dur bu onun için, 'manevi bir uyanış' da diyebiliriz; çünkü bütün yaşamına olduğu gibi, fikri yaşamına da yeni bir yön verir bu. İşte, o tarihten başlayarak, çalışmalarında temel konusu, Bektaşilik, Alevilik ve Kızılbaşlık olacaktır" eserin girişinde yer almaktadır.

Eser, farklı zamanlarda yazılmış makalelerden oluştuğu için sık sık tekrara düşen yazılar yer almaktadır. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta da eserde yer alan makaleler arasında kronolojik bir sıranın mümkün olmadığıdır. Bu husus önceden de belirttiğimiz üzere makalelerin eski bir geçmişe sahip olmasıyla açıklanabilir. Kitabın dili yazarın yaşadığı dönemde hala sözel olarak kullanılan Osmanlı Türkçesi'ne ait olması hasebiyle günümüz akademisyenlerinin ya da okurlarının ağır bir dil kullanılmış eleştirisini kapsamamaktadır. Çünkü o dönemde yazılmış ve alıntılanmış çoğu alıntı yazarın da birinci elden topladığı veriler ve nüshalar ilk örneklerden temin edilmeye çalışılmakta; alıntılanan çoğu kopyada ise orijinal Osmanlıca nüshalar yer almaktadır. Bu konuda ki eleştiriler yersiz kalmakta ve kişilerin tarihi literatürden, eski dillerinden bihaber olduklarını bizlere göstermektedir. Eserde devrik cümlelerin fazlaca yer alması anlamayı zorlaştırmakta birkaç defa okunduktan sonra cümle anlaşılabilir. Eserde devrik cümlelerin fazlaca yer alması anlamayı zorlaştırmakta birkaç defa okunduktan sonra cümle anlaşılabilir.

Mélikoff, Alevi-Bektaşilik tarihini, inançlarını, geleneklerini ve edebiyatını araştırmaya yoğunlaşmaktadır. Bu alanda teolojik sosyolojik, antropolojik verileri dikkatli bir analizle kullanmaktadır. Fuat Köprülü'nün etkisiyle Anadolu'da yaşayan halk İslam anlayışının kökenlerini Orta Asya etkisi ve Şamanizmle olan etkileşimleri ekseninde temellendirmektedir. Bu ekseninde Hz. Ali eski Orta Asya Türkler'indeki güneş inancının İslamla özdeşleşmiş şeklidir. Bu nedenle Alevilik'te eski Türk inançlarında güneşi simgeleyen turna kuşu kutsal sayılmaktadır. Turna aynı zamanda Hz. Ali'yi simgelemektedir. Ayrıca, atalarının yaşayış biçimine bağlı Orta Asya topluluklarında olduğu gibi göçebe topluluklarında da görülen bir din 'senkretizmi' nin Aleviliğin temellerini oluşturduğunu açıklamaktadır. Bu konuda Hz. Ali'nin de gerçekte eski Türklerin 'Göktengri' kültüyle aynı çizgide yer aldığını öne sürmektedir. Aleviliğin sufizmle olan et-tirnak ilişkisini, Allah aşkını ve bu aşkın felsefesini, insanın bu felsefeyi gerçekliğe dönüştürerek yaşamaya üzerine bilgiler içermektedir. Ahmed Yesevi'nin çilehanelerinden günümüz cemevlerine uzanan tarihsel/toplumsal bir yolculuğun felsefesini barındırmaktadır. Osmanlı'nın kuruluşunda önemli roller üstlenen, devletin temellerini atan tarikatın, ilk Osmanlı sultanlarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğu, Osmanlı devletinin maddi ve manevi yardımlarda bulunduğu Alevi-Bektaşî tarikatı üzerine yazılmış derin bir alan/saha araştırmasıdır. Mélikoff'un belirtilmesi gereken önemli bir özelliği, Bektaşilik-Alevilik-Kızılbaşlık alanındaki araştırmaları az da olsa ideolojik ve siyasi argümanlardan kurtararak bilimsel bir çerçeveye incelemesidir.

Heterodoks Türk İslam'ı temele alarak bu kökeni takip eden yazar, İslam öncesi Orta Asya'da yaşayan Türk Şaman'ın; ruhlar alemine seyahat eden, bazı hayvanların şekillerine bürünen ve şifa veren, kam-ozan'ın devamlılığının belirtilerini Alevi-Bektaşî kurumlarında yer alan dede-babalarda süregeldiğini izah etmektedir. Mélikoff'un milliyetçi bir perspektifle yaklaşarak Alevilik- Bektaşiliği bir örf/gelenek olarak kavramsallaştırmasında, böylece "Aleviliğin Bektaşiliğin farklı bir türü olduğu" ifadelerinde; "Alevi- Bektaşî" geleneği adı altında her ikisinin birlikte temsil edilmesinin uygunluğunu ileri sürmektedir.

Mélékoff, terminoloji karışmasına neden olarak 'asi, zındık' anlamıyla özdeşleşen 'Kızılbaşlık' olgusunun köken olarak bir Türkmen olgusu olduğunu, çoğu zaman Kürt'le eşleşen 'Kızılbaş' söyleminin yüklendiği horlayıcı ve aşağılayıcı bir anlam olarak görmektedir. Günümüzde eski dönemlerde Kızılbaş'a yüklenen horlayıcı ve aşağılayıcı niteliğin bugün de 'Alevi' deyimine yüklenmesiyle bir anlam aktarılışına dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Eser, Aleviliği bir 'Kürt' kimliği gibi yansıtmaya çabalayanların durumu ile Aleviliği sadece 'Türk-İslam' kimliği üzerinden yansıtmaya çabalayanların durumunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu Alevilik hakkında yerleşmiş önyargılara verilmiş cevaplar açısından da oldukça tatmin edici bir eserdir.

Bu eser, Balkanlardan başlayarak tüm Anadolu, Kafkas, İran, Azerbaycan ve Orta Asya'ya kadar uzanan geniş ve titiz bir saha çalışmasıdır. Bunun yanında hem birinci kaynaklar hem de yerli ve yabancı tüm literatürün taranarak karşılaştırmalı bir yorumunun yapılarak ortaya konması bakımından alanında oldukça değerlidir. Alevilik-Bektaşilik-Kızılbaşlık Heterodoks İslam'a dair tüm bilimsel sosyolojik, siyasi, kültürel ve tarihi tespitler ile geniş bir görüş açısı ile gözden geçirilmektedir. Mélékoff, nazik ve hassas konuları büyük bir titizlikle ve konuya vukufuyla bu konuyla ilgilenenleri aydınlatmaktadır.

"Uyur İdik Uyardılar" adlı bu eser, alanda yayımlanan önemli ve ciddi çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Günümüz Aleviliğinin daha iyi kavranabilmesi için okunması ve kaynak olarak kullanılması gereken bir eser olarak, alanında çalışanlara katkılar sağlayabilecektir. Mélékoff, "Bu kitapta toplanan makaleler, bir sentez çalışması doğrultusunda varılan ilk durakları oluşturmaktadır." ifadesini kullanmaktadır. Bu bağlamda Mélékoff hem önsözde hem de sonuç bölümünde Anadolu olguların diğer Orta Asya toplulukları ile birlikte değerlendirilmesi/karşılaştırılması gerektiğini savunmakta ve ancak bu doğrultuda kesin çıkarımlar yapılabileceğini belirtmektedir. Bu tebliğle akademisyenlere; ışığı açtım, yolu aydınlattım bu konuyla ilgilenenlerin bu ışığı takip etmesi gerektiğini öngörmektedir.